

РОЗДІЛ V. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 37.017.4:374.33:364.467::316.485.26

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-2-13>

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Атрошенко Т. Ю.

доктор філософії,

старший викладач кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

вул. Наукового містечка, 59, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0001-7033-5082

tania.skadi@gmail.com

Кірова Д. О.

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Навчально-науковий інститут соціально-педагогічної та мистецької освіти

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

вул. Наукового містечка, 59, Запоріжжя, Україна

dasakirova10@gmail.com

Ключові слова: *громадянська компетентність, волонтерська діяльність, молодь, воєнний стан, громадянське суспільство, громадянська освіта.*

В умовах воєнного стану молодь має бути готова до активної участі у відновленні країни, захисту власних прав та інтересів. Волонтерська діяльність дозволяє їй набути ціннісних орієнтирів, соціальних навичок, досвіду участі у вирішенні суспільних проблем і виступає одним з ефективних засобів формування громадянської компетентності. Метою статті є теоретичне обґрунтування соціально-психологічних умов формування громадянської компетентності молоді через волонтерську діяльність.

Охарактеризовано особливості процесу формування громадянської компетентності молоді в умовах воєнного стану: він є більш активним та ініціативним, динамічним та особистісно значущим.

Обґрунтовано роль волонтерської діяльності в цьому процесі. У контексті формування громадянської компетентності вона дозволяє молодим людям практично реалізувати свої громадянські цінності та установки; набути необхідних знань, умінь та навичок для вирішення соціальних проблем; мати активну життєву позицію, брати участь у житті суспільства та робити свій внесок у його розвиток.

Розглянуто результати проведеного серед здобувачів вищої освіти опитування у формі анкети задля виявлення обізнаності молоді щодо специфіки волонтерської діяльності, ставлення до неї та рівня залученості, мотивованості до волонтерства.

Виокремлено напрями, за якими може здійснюватися реалізація процесу формування громадянської компетентності молоді в умовах воєнного стану: забезпечення доступності громадянської освіти для молоді; розроблення та впровадження державних і громадських програм громадянської освіти для молоді; створення безпечних умов для навчання та розвитку молоді; залучення молоді до громадської діяльності.

Визначено такі соціально-психологічні умови формування громадянської компетентності молоді через волонтерську діяльність під час воєнного стану: пропаганда волонтерської діяльності серед молоді; забезпечення доступу молоді до інформації про волонтерські організації та проекти; створення зручних та безпечних умов для волонтерської діяльності молоді; підтримка волонтерської діяльності молоді.

FORMATION OF CIVIC COMPETENCE OF YOUTH THROUGH VOLUNTEER ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Atroshenko T. Yu.

*PhD, Senior Lecturer at the Department of Preschool Education and Social Work
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
Naukovoho mistechka str., 59, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7033-5082
tania.skadi@gmail.com*

Kirova D. O.

*Student of the First (Bachelor) Level of Higher Education
Educational and Scientific Institute of Socio-Pedagogical and Artistic Education
of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
Naukovoho mistechka str., 59, Zaporizhzhia, Ukraine
dasakirova10@gmail.com*

Key words: *civic competence, volunteer activity, youth, martial law, civil society, civic education.*

In the conditions of martial law, the youth must be ready to actively participate in the reconstruction of the country, to protect their own rights and interests. Volunteer activity allows them to acquire value orientations, social skills, experience of participation in solving social problems and it is one of the effective means of forming civic competence. The purpose of the article is the theoretical substantiation of the socio-psychological conditions for the formation of civic competence of youth through volunteer activity.

The peculiarities of the process of formation of civic competence of youth in the conditions of martial law are characterized: it is more active and proactive, more dynamic and personally meaningful.

The role of volunteering in this process is substantiated. Volunteer activity in the context of the formation of civic competence allows young people to: practically implement their civic values and attitudes; acquire the necessary knowledge, skills and abilities to solve social problems; to have an active position in life, to participate in the life of society and to contribute to its development.

The results of a survey in the form of a questionnaire among students of higher education are considered in order to identify the awareness of youth about the specifics of volunteer activity, their attitude towards it and the level of involvement, motivation for volunteering.

The areas that can be implemented in the process of forming the civic competence of youth in the conditions of martial law are identified: ensuring the availability of civic education for youth; development and implementation of state and public civic education programs for youth; creation of safe conditions for education and development of youth; involvement of youth in social activities.

The socio-psychological conditions for the formation of civic competence of youth through volunteer activity during martial law have been determined:

promotion of volunteering among youth; ensuring youth access to information about volunteer organizations and projects; creation of comfortable and safe conditions for youth volunteering; support of youth volunteer activities.

Постановка проблеми. Функціонування сучасного суспільства потребує того, щоб його члени легко орієнтувалися в громадських процесах, свідомо визначали своє місце в них та вміли діяти не тільки у власних інтересах, але й в інтересах суспільства. Орієнтація лише на власний успіх без урахування цілей та інтересів соціальної спільноти в умовах сьогодення є недоречною. Однією з найважливіших рушійних сил розвитку суспільства є молодь, оскільки саме вона має найбільший потенціал для формування громадянської компетентності, яка є основою участі в суспільному житті.

В умовах воєнного стану молодь стикається з новими ризиками, викликами та потребами. Вона має бути готова до активної участі у відновленні країни, захисту власних прав та інтересів, участі в демократичних процесах. Волонтерська діяльність дає змогу молодим людям набути ціннісних орієнтирів, соціальних навичок, досвіду участі у вирішенні суспільних проблем.

Дослідження процесів формування громадянської компетентності шляхом участі у волонтерській діяльності необхідне для розроблення та впровадження соціальних програм та політик, спрямованих на розвиток волонтерства та розширення його впливу на громадськість, у тому числі на молодь. Аналіз ключових факторів, які визначають волонтерську діяльність в умовах воєнного стану, дасть можливість впровадити конкретні заходи для підвищення громадянської компетентності молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботу волонтерів досліджували вітчизняні вчені, зокрема К. Сидоренко, М. Козачук, О. Безпалько, Г. Лактіонова, О. Карпенко, Л. Міщук, І. Мигович, С. Пальчевський, В. Петрович, Ю. Поліщук, М. Тищенко. Також на міжнародному рівні волонтерству приділяли увагу такі зарубіжні вчені, як Р. Лінч, С. Маккарлі, Л. Харріс, Дж. Сміт, Р. Хедлі, К. Кемпбелл.

Серед вітчизняних науковців, які досліджують проблему формування громадянської компетентності особистості, можна виділити таких, як В. Кравцов, О. Кучер, О. Пометун, А. Рацул, В. Шахрай.

О. Пометун вважає, що громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка включає й певний рівень психологічної готовності до активного здійснення суспільного життя – громадянськості [4].

О. Кучер аналізує громадянську компетентність у широкому сенсі як функцію громадян-

ського суспільства, що створює підґрунтя для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства, та у вузькому – як параметр діяльності особи, соціалізованої під впливом громадянських знань, навичок та вмінь, що передбачає наявність громадянських цінностей і якостей, дотримання правил поведінки та відповідальність як соціальну якість людини [2, с. 40–41]. Дослідниця вважає, що сутність громадянської компетентності виявляється в її ключовому характері та громадянськості [2, с. 40].

Громадянську компетентність, на думку сучасних дослідників А. Колодій, Т. Кравчинської, В. Цвиха, можна вважати не окремою рисою особистості, а сукупністю якостей та спроможностей, що характерні для громадянського суспільства не тільки країни, але й світу [1].

У зарубіжній науковій літературі проблема формування громадянської компетентності особистості також є предметом активного дослідження. Зарубіжні науковці (Б. Блевінс, К. Комаласарі, К. ЛеКомпт, Н.-Д. Лі, Д. МакЛеод, Т. Ригерс-Піл, Д. Шах) визначають громадянську компетентність як здатність людини:

- розуміти та оцінювати суспільні процеси та проблеми;
- спілкуватися з іншими людьми на основі поваги до їхньої думки та особистості;
- брати участь у громадському житті;
- бути відповідальними громадянами;
- розв’язувати конфлікти мирним шляхом [7; 8; 9].

Відповідно до «Вимірювання громадянської компетентності в Європі», здійсненого Європейською комісією, Спільним дослідницьким центром, Інститутом захисту та безпеки громадян, Центром досліджень навчання впродовж життя (CRELL), молодь країн Східної Європи має недостатньо знань про демократичні інститути та цінності соціальної справедливості (ймовірно, через відсутність історії виховання демократичного громадянства та досвід комунізму), проте має більше соціальне ставлення та розвинені громадянські цінності [6, с. 9].

Результати аналізу наукової літератури свідчать про те, що проблема формування громадянської компетентності особистості є актуальною і значною для сучасного суспільства в Україні та за кордоном. Громадянська компетентність дає змогу особистості усвідомлювати себе як громадянина, брати активну участь у житті суспільства, вирішувати проблеми, пов’язані з громадянським життям.

Метою статті є теоретичне обґрунтування соціально-психологічних умов формування громадянської компетентності молоді через волонтерську діяльність.

Виклад основного матеріалу. На основі визначень, наданих вітчизняними та зарубіжними вченими, можна охарактеризувати громадянську компетентність молоді як інтегральну здатність молодої людини бути свідомим та активним, соціально відповідальним громадянином, усвідомлювати свої права та обов'язки, розуміти основні принципи демократії, поєднувати особисті інтереси з інтересами суспільства, брати активну участь у спільному житті та виявляти ціннісне ставлення до держави.

За визначенням Організації Об'єднаних Націй, молодь – це особи віком від 15 до 24 років [5, с. 7]. У дослідженні С. Позняк, проведеному серед студентської молоді, було виявлено, що молодь пов'язує розвиток свого громадянства головним чином із взаємодією з людьми, які належать до різних соціальних, вікових та етнічних груп, мають інші думки [3, с. 118], що вказує на те, що молодь основним фактором формування громадянської компетентності вбачає спілкування з оточуючими.

Процес формування громадянської компетентності молоді в умовах воєнного стану має низку особливостей. По-перше, він є більш активним та ініціативним. Молоді люди, які живуть у воєнний час, змушені самостійно брати на себе відповідальність за власне життя та життя своїх близьких. Вони мають бути готові до різних життєвих ситуацій, в тому числі до надзвичайних. По-друге, процес формування громадянської компетентності молоді в умовах воєнного стану є більш динамічним. Молоді люди повинні швидко адаптуватися до нових умов життя і змінювати свої пріоритети. Вони повинні бути готові до нестандартних рішень і дій. По-третє, процес формування громадянської компетентності молоді в умовах воєнного стану є більш особистісно значущим. Молоді люди, які живуть у воєнний час, мають усвідомлювати свою роль і відповідальність як громадян України. Вони повинні бути готові до самопожертви заради захисту своєї країни.

Волонтерська діяльність є важливим засобом формування громадянської компетентності молоді та її реалізації. Вона дає змогу молодим людям розвивати свої здібності, набувати нового досвіду, розширювати коло своєї соціальної взаємодії та робити внесок у розвиток суспільства.

Наразі в Україні молодь активно займається волонтерством. Волонтерська діяльність у контексті формування громадянської компетентності дає змогу молодим людям:

- практично реалізувати свої громадянські цінності та установки (проявити свою турботу

про інших людей, допомогти тим, хто потребує, внести свій вклад у розвиток суспільства);

- набути необхідних знань, умінь та навичок для вирішення соціальних проблем (отримати досвід роботи в команді, навчитися вирішувати проблеми, спілкуватися з різними людьми);

- мати активну життєву позицію, брати участь у житті суспільства та робити свій внесок у його розвиток (відчутти себе частиною суспільства, відчутти свою відповідальність за його майбутнє).

Серед здобувачів вищої освіти (94 особи) було проведено опитування у формі анкети задля виявлення обізнаності молоді щодо специфіки волонтерської діяльності, ставлення до неї та рівня залученості, мотивованості до волонтерства.

На питання про те, хто такий волонтер, були надані різноманітні, але загалом правильні відповіді: «той, хто допомагає», «людина, яка на безоплатній, безкорисній основі надає допомогу», «той, хто по своїй добрій волі надає допомогу тим, кому вона потрібна», «людина, яка свій вільний час присвячує якійсь справі, спрямованій на порятунок або добробут країни та інших людей», «підключається до життєдіяльності інших громадян та своєї країни», «швидкий помічник». На увагу заслуговує позитивне емоційне забарвлення відповідей, а відповідно, і явища волонтерства для молоді.

54% опитаних мають досвід волонтерської діяльності. Серед видів допомоги, яку могли б надавати молоді люди, основний відсоток склали віддалена робота за комп'ютером, пошук та поширення інформації, фасування товарів у гуманітарному штабі, підготовка фотоматеріалів.

До головних якостей, якими має володіти волонтер, опитувані віднесли чесність, відповідальність, людяність, порядність та оптимізм. На думку респондентів, участь у волонтерській діяльності може розвинути навички спілкування, тайм-менеджменту, взаємодії з іншими людьми, розуміння інших, відповідальність, обдарованість, хоробрість, самодисципліну, людяність, раціональність.

Тож молодь є достатньо мотивованою для участі у волонтерській діяльності, виявляє готовність до надання допомоги та підтримки оточуючим. З точки зору проблеми формування громадянської компетентності можна помітити, що молодь готова спрямовувати свою діяльність на порятунок або забезпечення добробуту держави та інших людей.

Оптимальний вибір напрямів, за якими може здійснюватися формування громадянської компетентності передбачає врахування низки особливостей вікової категорії та можливостей молоді, регіонального контексту. Реалізація процесу формування громадянської компетентності молоддю

в умовах воєнного стану може здійснюватися за такими основними напрямками:

- забезпечення доступності громадянської освіти для молоді (передбачає використання таких форм і методів навчання, які дадуть молоді опанувати громадянські компетентності, незважаючи на обмеження свободи дій);

- розроблення та впровадження державних і громадських програм громадянської освіти для молоді (такі програми мають бути спрямовані на формування у молоді громадянських компетентностей, необхідних для її життя в умовах воєнного стану);

- створення безпечних умов для навчання та розвитку молоді (передбачає забезпечення молоді доступом до освітніх ресурсів, захист її від ризиків для життя і здоров'я);

- залучення молоді до громадської діяльності (передбачає розвиток у молоді громадянської активності та відповідальності).

Оптимізація процесу формування громадянської компетентності молоддю через волонтерську діяльність потребує створення низки соціально-психологічних умов. Розглядаємо їх як сукупність взаємопов'язаних заходів впливу на свідомість особистості й суспільства загалом та перетворення соціального середовища для ефективного досягнення цілей. Грунтуючись на виокремлених напрямках роботи, до цих умов можемо віднести такі.

Пропаганда волонтерської діяльності серед молоді. Необхідно інформувати молодь про можливість волонтерської діяльності, її переваги та значення для суспільства.

Забезпечення доступу молоді до інформації про волонтерські організації та проекти. Не всі молоді люди знають про можливості волонтерської діяльності, які існують у їхньому регіоні. Тому необхідно забезпечити їм доступ до інформації про такі можливості, наприклад, через інформаційні кампанії, вебсайти, соціальні мережі, створити єдиний інформаційний ресурс, який надаватиме інформацію про волонтерські організації та проекти в Україні.

Створення зручних та безпечних умов для волонтерської діяльності молоді. Необхідно забезпечити молоді доступ до необхідних ресурсів та

можливостей для волонтерської діяльності. Для мінімізації ризиків слід забезпечити їх засобами індивідуального захисту та створити безпечні умови для роботи.

Підтримка волонтерської діяльності молоді. Необхідно надавати молодим волонтерам інформаційну, моральну та матеріальну підтримку (через відзначення волонтерів, надання грантів та стипендій), створювати можливості для професійного навчання та розвитку волонтерів, наприклад, через курси, тренінги, майстер-класи.

Важливим аспектом є формування в молоді почуття громадянської відповідальності та свідомості щодо важливості громадської участі в житті країни. Підтримка волонтерів в умовах воєнного стану може сприяти утвердженню цінностей демократії, прав людини та гідності.

Громадянська компетентність молоді, сформована у волонтерській діяльності, має такі особливості:

- волонтерська діяльність дає змогу молодим людям безпосередньо застосувати свої знання та навички для вирішення соціальних проблем;

- волонтерська діяльність сприяє формуванню у молоді громадянських цінностей та установок;

- волонтерська діяльність сприяє розвитку у молоді соціальних навичок та здатності до співпраці.

Висновки і перспективи подальших розробок у цьому напрямку. Для того щоб волонтерська діяльність молоді в Україні була більш ефективною та сприяла формуванню в молоді громадянської компетентності, необхідно створити сприятливі умови для її розвитку та проводити роботу з молоддю, спрямовану на формування у неї громадянської свідомості та відповідальності. Отримані результати не вичерпують проблему дослідження. Подальшого розгляду в цьому напрямі потребують механізми формування громадянської компетентності молоді через волонтерську діяльність в умовах воєнного стану, розроблення методичних рекомендацій щодо впровадження соціально-психологічних умов формування громадянської компетентності молоді через волонтерську діяльність, а також їх практична реалізація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравчинська Т. Формування громадянської компетентності педагога нової української школи. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Вип. 8. С. 74–78.
2. Кучер О. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2014. 252 с.
3. Позняк С. Мотиватори розвитку громадянської компетентності студентської молоді в освітньому середовищі. *Наукові праці міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*. 2021. № 3 (52). С. 116–121.
4. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–21.

5. Становище молоді в Україні: Аналітичний звіт, складений робочою групою ООН у справах молоді. Київ, 2019. 80 с. URL: <https://is.gd/HdFtig>.
6. Hoskins B., Villalba E., Van Nijlen D., Barber C. Measuring civic competence in Europe. Ispra (VA), Italy: European Commission, Joint Research Centre, Institute for the Protection and Security of the Citizen, Centre for Research on Lifelong Learning (CRELL), 2008. 134 p.
7. Komalasari K. The effect of contextual learning in civic education on students' civic competence. *Journal of Social Sciences*. 2009. № 5 (4). P. 261–270.
8. LeCompte K., Blevins B., Riggers-Piehl T. Developing civic competence through action civics: A longitudinal look at the data. *The Journal of Social Studies Research*. 2020. № 44 (1). P. 127–137.
9. Shah D.V., McLeod J.M., Lee N.J. Communication competence as a foundation for civic competence: Processes of socialization into citizenship. *Political Communication*. 2009. № 26 (1). P. 102–117.

REFERENCES

1. Kravchynska, T. (2019). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti pedahoha novoi ukrainskoi shkoly [Formation of civic competence of the new Ukrainian school teacher]. *Bulletin of postgraduate education. Series: Pedagogical sciences*, 8, 74–78. (in Ukrainian)
2. Kucher, O. (2014). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv profilnykh klasiv zasobamy variatyvnykh suspilstvoznachnykh predmetiv [Formation of civic competence of pupils of specialized classes by means of variable social science subjects] (Doctoral dissertation). (in Ukrainian)
3. Pozniak, S. (2021). Motyvatory rozvytku hromadianskoi kompetentnosti studentskoi molodi v osvithomu seredovyshchi [Motivators for the development of civic competence of student youth in the educational environment]. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*, 3 (52), 116–121. (in Ukrainian)
4. Pometun, O. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the position of modern pedagogical science]. *Bulletin of school exchange programs*, 23, 18–21. (in Ukrainian)
5. Stanovyshche molodi v Ukraini: Analitychnyi zvit, skladenyi robochoiu hrupoiu OON u spravakh molodi [The situation of youth in Ukraine: Analytical report compiled by the UN Working Group on Youth Affairs]. (2019). <https://is.gd/HdFtig>. (in Ukrainian)
6. Hoskins, B., Villalba, E., Van Nijlen, D., & Barber, C. (2008). Measuring civic competence in Europe. Ispra (VA), Italy: European Commission, Joint Research Centre, Institute for the Protection and Security of the Citizen, Centre for Research on Lifelong Learning (CRELL). (in English)
7. Komalasari, K. (2009). The effect of contextual learning in civic education on students' civic competence. *Journal of Social Sciences*, 5 (4), 261–270. (in English)
8. LeCompte, K., Blevins, B., & Riggers-Piehl, T. (2020). Developing civic competence through action civics: A longitudinal look at the data. *The Journal of Social Studies Research*, 44 (1), 127–137. (in English)
9. Shah, D.V., McLeod, J.M., & Lee, N.J. (2009). Communication competence as a foundation for civic competence: Processes of socialization into citizenship. *Political Communication*, 26 (1), 102–117. (in English)